

**ИСТИНАТА – ДИМИТЪР МИХАЛЧЕВ contra
ИВАН САРЪИЛИЕВ**

Георги БЕЛОГАСHEB

**THE TRUTH – DIMITAR MIHALCHEV contra
IVAN SARAILIEV**

Georgi BELOGASHEV

Abstract: The article is concerned to a considerable philosophical problem of truth which is basically a pragmatist conception. The professor of the Sofia University Dimitar Mihalehev offers a discussion of the possibility to apply the method and the criterion of pragmatism conception in the science.

Key words: Pragmatism, truth, useful, reality, method, criterion.

От история на философията знаем, че за малко повече от 50 години в края на XIX век и началото на XX век, в науката се появяват и доразвиват няколко нови философски концепции, които претендират, че предоставят свежи оригинални и пълни отговори на основни питання във философията. Такива концептуални линии задават неокантианството, марксизмът, емпириокритицизмът, иманентната философска школа и други. Подобна претенция предявява и прагматизмът, който се появява в САЩ през 70 години на XIX век и изключително бързо се развива след 1890 година, особено чрез разработките на Уилям Джеймс.

Днес в нашата научна и философска литература не се откриват много публикации върху прагматистката философска система. По тази причина, едно напомняне за нея, както и за споровете около нейните постановки, ми се струва напълно удачно. Студията има за

цел да припомни концептуалния спор за разбирането за истината и оценката на парадигмата, която прагматизмът предлага за нейното постигане, между възприемания за авторитет през 30-те и 40-те години на XX век, създател на българската основовадна философска школа Димитър Михалчев и единственият по онова време български апологет на прагматизма – Иван Саръилиев.

С основание Иван Младенов отбелязва, че „Иван Саръилиев става достатъчно популярен сред българските интелектуалци в края на 30-те, когато той провежда интригуваща дискусия с друг български професор Димитър Михалчев, ученик и последовател на германския философ Йоханес Ремке, макар да е писал и преди това” (Mladenov, I. 2002: 13: 284–285).

Прагматизмът, по думите на Джон Дюи, се стреми да „реконструира философията”. Реконструкцията се състои в това, че мисленето и познанието се възприемат единствено като способ за житейско и психологическо задоволяване, макар че Джеймс говори за него, като за следствие на корелацията действителност/разум.

Прагматизмът се ражда от идеите на Чарлз Пърс, който се стреми чрез мисленето да се премахне безпокойството и съмнението на хората в живота. Това може да стане, като се даде метод за изясняване на идеите в една нова теория за истината. Крайната цел, след отстраняването на безпокойството и съмнението от мисленето, е достигането до състояние на устойчива вяра. Тя, в крайна сметка, ще предостави модел на навика да се действа по определен начин в конкретни условия. Този стремеж на Пърс, при Джеймс постепенно прераства в избор на средства и действие за постигането на цели, т.е. употребата на практическите следствия във вид на прием за намиране и оценяване истинността на идеите.

Така от комбинацията на Пърсовия принцип на съмнението с максимата на Джеймс за следствията се достига до прагматистката теория за истината, която е оръдие за бъдеща работа, т.е. метод за постигане на поставените цели.

Професор Иван Саръилиев е първият български учен „... единственият българин, трайно свързал творческото си развитие с ценностите на английската философска традиция.” (Стаматов, А. 2002: 10: 7).

Саръилиев започва експлициране идеите на Джеймс, както те са изложени в неговия труд „Принципи на психологията” (1890). В него, според Саръилиев, най-пълно се проявява самобитното мислене на Джеймс. В посочената книга, американският учен желае, да опровергае създадената от Лок, Бъркли и Хюм „атомистична психология” утвърждаваща, че макар да си мислим, че познаваме външната за нас действителност, всъщност познаваме единствено своите усещания.

Целта на Джеймс е да посочи и разясни новата изходна позиция на прагматистката теория за истината, от която тръгва познанието. В стремежа си да направи това, той издига тезата, че познанието не започва от определени отделни неща, а от една цялост – „Прагматизиращият епистемолог полага съществуването на реалност и ум с идеи в него (в съществуването – м. б.)” (Джеймс, У. 2007: 1: 99).

Интерпретирайки думите на Джеймс за познанието на действителността, Саръилиев пише: „... е едно непрекъснато цяло, в което умът вмъква различия. Делението на отделни обекти е нещо вторично; първоначално опитът е един continuum.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 49), т.е. познанието започва от една цялостност, която постепенно се раздробява. Това се прави от ума; мисленето, което разкрива наличието на отношение между отделните партикуларии. Джеймс разработва тази своя идея, наречена „синехизъм” (Петров, В. 2004: 8: 115), като система изразяваща разбирането му за познанието като „поток” (Саръилиев, И. 2002: 9: 49), в който са налични както обектите, така и отношенията между тях. Джеймс, изработвайки понятието „поток”, иска да онагледява взаимно вплитането и редуването на състоянията и отношенията в посочения континуум.

Подобно разбиране за повторемост на последователностите в целостта, не е ново за прагматизма. Преди Джеймс по този въпрос се изказва Пърс, който е мислител с емпирична нагласа. Неговата идея е да се предложи философия, която да обяснява фундаменталните черти и качества на опита. По този повод, в началото на 90-те години на XIX век, той публикувал редица статии в списание „Монист” в САЩ. Разделяйки непрекъснатостта на усещането на три – във времето, в пространството и по интензитет, Пърс заявява: „... то става непрекъснато разпростряло се в пространството.” (Петров, В.

2004: 8: 110). Именно така, в крайна сметка, усещането влиза в непрекъснат контакт с другите усещания. Според Пърс, сетивното възприятие – „перцептивен опит”, както го нарича той – би могло да се подраздели в три степени, като най-високото ниво нарича „... общност – непрекъснатост ... които възприемаме в опита, са общността и непрекъснатостта на усещанията – връзки или навици, които намираме в Световния Разум” (Петров, В. 2004: 8: 110). Под „навик”, Пърс разбира перцептивно положение, което е постоянно във времето.

Бащите на прагматизма – и Пърс, и Джеймс – са убедени, че разбирането за непрекъснатостта е крайъгълен камък на философията, обясняваща фундаменталните черти и качества на опита, следователно и на общ метод за постигане на истината.

С осъществяване критичен анализ на изложената и определена от Саръилиев като „оригинална” психология на Джеймс се заема друг известен български професор Димитър Михалчев. Коментари и критика на прагматизма са правени и преди – Цеко Торбов; Тодор Самодумов; Георги Минев; Асен Златаров и други – (виж Стаматов, А. 2002: 10: 8-9), но Михалчев е онзи, който осъществява това с дълбочината и детайлите, които само нему са присъщи.

Михалчев започва от това, че не е необходимо да се наречеш прагматик, за да споделяш подобно отношение към т.нар. „атомистична психология”. За него критиката към последната не може да се разбира като съществен принос на прагматизма в науката, понеже не е новост в научните среди: „... как да се разбере странното обстоятелство, че ние ... които напълно споделяме тая „нова психология” ... нямаме нищо общо с прагматизма ... Вече повече от 30 години аз застъпвам същия този възглед, който ни се представя ... от г. Саръилиева като някаква прагматическа новост ...” (Михалчев, Д. 1939: 6: 481–482).

През 1929 година, т. е. десет години преди това заявление на Михалчев, друг наш известен учен – проф. Торбов, при анализа на прагматистката гносеологическа концепция в статията „Ползата като критерий за истината”, прави подобно изказване – „Модерният прагматизъм ... не е някаква особна философска система.” (Торбов, Ц. 1929: 12: 501).

Един от основните мотиви за критиката на Михалчев към Джеймс е, че американският мислител, при опита си да представи

прагматизма като ново решение на проблема за истината, неоснователно преплита съждения и езикови изразни форми. Михалчев заявява: „... който стои върху почвата на това пагубно смешение, никога не би могъл да види демаркационната линия между „изречението” и „съждението” ...” (Михалчев, Д. 1939 : 6 : 483). Посоченото влияние, в крайна сметка убеден е Михалчев, заличава възможността да се разграничат отделните състояния в потока на опита, което от своя страна пречи да се познава истинно. Разбирането на Джеймс за познанието, Михалчев нарича „мътилка” (Михалчев, Д. 1939: 6: 484), в която нищо не може да се познае.

В спомената статия от 1929 година, Торбов достига до същите заключения като Михалчев, и подобно на него говори за „... едно смешение на „предмета” с „схващането на предмета”...” (Торбов, Ц. 1929 : 12 : 504). Торбов пише, че само при такова смесване тезата на прагматизма за верността на полезните идеи може да стане логически правдива. Той съветва да не се подвеждаме от езиковата форма, защото става дума за две различни неща: съждение и реч.

Интересното заключение от приведените примери е, че макар Михалчев и Торбов да са представители на различни философски концепции, достигат до едни и същи отрицателни изводи по отношение гносеологическото учение на прагматизма. Този факт, сам по себе си, води до нелицеприятни изводи за научната стойност на прагматистката познавателна теория.

Все пак, Михалчев признава, че в учението за познанието и истината на прагматизма могат да се открият достойнства. Като такъв положителен елемент, той посочва избирателната способност на съзнанието, която е следствие от стремежа за задоволяване на човешките житейски потребности както материалните, така и духовните. Това е в синхрон с определени разбирания на Михалчев, свързани с неговата социална философия.

Сарълиев излага позицията на Джеймс за познанието на две нива, както го прави самият американски мислител. От една страна, обектите от действителността стават реални за индивида след изчистването на данните, идващи от изначално дадената непрекъснатост (continuum) от ненужното за човека при осъществяването на неговите житейски цели. От друга страна, това не става на случаен принцип,

а отново под диктовката на потребностите и стремежите на схващащия индивид. „Като правило – пише – нашите познания са само умствени процеси, извън състояние на покой и движещи се към реални крайни цели; и реалността на крайните цели, в която се вярва в състоянията на споменатия ум, може да се гарантира само от някой мъдър знаещ. Но ако няма причина ... във вселената, за това да се усъмним в тях, вярванията са истинни в единствения смисъл, в който нещо може да бъде истинно и така, и така: те са именно практически и конкретно истинни.” (Джеймс, У. 2007 : 1 : 107). Следвайки логиката на Джеймс, Сарълиев пише, че анализът „... установява важния принцип на влиянието на полезността и на преследваната цел при възприемането.” (Сарълиев, И. 2002 : 9 : 53).

Михалчев частично се съгласява, защото изборът става съзнателно, т.е. контролирано. Смисълът, вложен от Джеймс при обяснението на познавателния процес и предаден от Сарълиев, донякъде резонира с разбирането за волята на самия Михалчев. Известно е, че той възприема волята, като причинно самоотнасяне на съзнанието към една възможна промяна, която искащият индивид си представя, но която не е още действителна. Волята винаги се придружава от самосъзнание, което показва, че индивидът иска.

На първото ниво от приведената по-горе прагматистка теза, Михалчев не установява никакъв съществен принос на Джеймсовото учение за обогатяване на познанието – „... психологията много отдавна знае ... че човек гони известни цели и че тия цели влияят при възприемането ...” (Михалчев, Д. 1939: 6: 485). Второто ниво експлицира разбирането за определена действителност, която е създадена от хората, т. е. по всички критерии за оценка става дума за субективна реалност.

Михалчев не би могъл да се съгласи с подобна „утилитарна функция на съзнанието” (Михалчев, Д. 1939: 6: 486), която имплицитно прозира от прагматистката теза. Знае се, че създателят на основонаучната философска школа в България, възприема етиката като израз на практико-приложната тенденция в човешкото битие. Известно е още, че за него, науката се прави заради самата наука – знанието се постига заради самото знание, и чак по-късно започва да се използва в практиката на хората. Следователно очаквана и ре-

зонна от неговата научна позиция е отрицателната му критика към утвърждавания от прагматизма „несъстоятелен“ утилитаризъм при процеса на познанието.

Критиката на Михалчев продължава и неин обект става прагматистката постановка за връзката между разум и познание, от една страна, с организма от другата. Саръилиев привежда думите на Джеймс, които експлицират посочената „тясна“ корелация: „При всяко обяснение на ума трябва да се имат предвид интересите на организма“ (Саръилиев, И. 2002: 9: 54), заемащи средишно място в това обяснение. Основна характеристика на ума е неговата телеологичност, която се дължи на неоспоримия факт, че той абсолютно винаги работи под неизменното въздействие на нашите лични стремежи.

Михалчев, обаче улавя Саръилиев в опит да изчисти логическите противоречия при практическото посочване истинността на идеите по отношение казаното за корелацията „разум – познание – организъм“. В своя труд „Прагматизъм“ проф. Саръилиев пише: „Когато Джеймс и прагматистите казват, че истинността на една идея се установява от стойността на практическите ѝ последици, те не мислят изключително за последиците, които са благоприятни за нуждите на нашия организъм“ (Саръилиев, И. 2002: 9: 91). Подобни противоречиви изказвания се откриват и на следващите няколко страници, затова Михалчев пита „Кое е вярното?“ (Михалчев, Д. 1939: 6: 487).

Приведеното дотук, разкрива логическата противоречивост на прагматистката постановка за същността на познанието, прокламирана от Джеймс и цитирана от Саръилиев.

Следващата цел за анализ на Михалчев е *методът за изясняване на идеите*, предложен от прагматизма. Удачно е да се припомни формулировката на Чарлз Пърс за този метод, наречен от него „принцип за изясняване на идеите“. Пърс го формулира по следния начин: „Разглеждайки – пише Саръилиев, като преразказва Пърс – какви последици си мислим, че предметът на нашето схващане има, последици, които биха могли да имат практическо значение. Схващането ни за тези последици съставя в целостта му схващането ни за предмета.“ (Саръилиев, И. 2002 : 9 : 30).

Научната нагласа на Пърс е изначално емпирична, достигаща до скептицизъм. Накратко, според него процесът на мисленето има

следната структура: съмнение – раздразнение (безпокойство; недоволство) – вярване (успокоение). Основанието на самото мислене е съмнението, което накрая довежда до покой. За Пърс, ако няма съмнение, това е указание за липса на мислене. Вярването (успокоението) е указание за наличие на навик за действие. Оттук истината според прагматистката концепция става полезно вярване, гносеологическо-психическо очакване. Вярата (вярването) е превърнато от Пърс в правило за действие.

Ремкеанецът Михалчев критикува категориалния апарат на прагматизма. Мисленето е определяне на даденото, а не е съмнение, не е скепсис, не е само приспособяване и изработване на психологически устойчиви вярвания. Дори да се тръгва от съмнението, познавателния процес не спира само до него. Истината не се базира на вярване, а на безвъпросно знаене и яснота. Следователно Михалчев няма как да се съгласи с Пърс, че вярванията са правила за действие. Българският мислител дава за пример каузалните връзки в реалността, както и свойствата, които се разкриват от тях.

Известно е, че категорията „въздействие” в основонаучната философия служи за определяне както на причинното отношение, така и на действителното. Въздействието се отнася както за материални неща, така и за духовни неща. Недостатъкът на становището на Пърс, според Михалчев, се крие в това, че вярванията са правила за действие по отношение само на човешкото практическо знание и дейност, а не за знанието изобщо. Заблудата на прагматизма според Михалчев е в смесването понятието за нещо, което е установено чрез изследване на каузалните му връзки, и практическото значение на същото това нещо. За ремкеанеца Михалчев тези два аспекта на едно и също нещо невинаги са свързани, защото познанието, истината не е задължително да се обвързва с някаква полза. Съществуват положения, когато едно знание няма нищо общо с конкретната действителност на притежаващия същото това знание. Оттук Михалчев убедено заявява, че знанието и истината могат да достояние и на учен, който не е обвързан с някаква полза от тях.

Приведената по-горе позиция на Пърс за изясняване на идеите е онази, която Джеймс следва буквално и това не е случайно. Той

желае да докаже, че прагматистката теория за истината е окончателното разрешение на спора между материализъм и идеализъм.

Подчертавам, че Джеймс, а не Пърс се стреми към това. Неоспоримо е, че Пърс е първият от англосаксонските мислители, който използва термина „прагматизъм“ в известния ни днес смисъл на една теория за истината; като метод за изясняване на идеите. Но истинското си развитие, като философско направление, прагматизмът започва през 1898 година с произнасяне лекцията на Джеймс „Философски схващания и практически резултати“ пред членовете на Философския съюз на Калифорнийския университет в град Бъркли, Сан Франциско.

Макар Саръилиев да преписва оригиналност на теоретичните постановки на Джеймс, няма как да не признае, че неговите разбирания следват Пърс – „Прагматизмът като метод е за Джеймс приблизително това, което е и за Пърс: един метод за изясняване на идеи.“ (Саръилиев, И. 2002: 9: 60), и веднага под линия обяснява, че Джеймс използва термина „идея“ в синонимен смисъл на „вярване“; „мнение“; „схващане“; „изречение“; „съждение“.

Акцентът беше върху нашите понятия за последиците, които касаят човека в практико-приложната сфера. Същината е проверка на идеята ни за всяко отделно явление на основата на посочения метод. Така се разкрива смисълът на нашите понятия за тях и се открояват различията помежду. Ако определени идеи са с еднакви последици, ние ги различава ме само номинално. Интересното е да се отбележи – прагматистки настроените мислители обявяват, че ако при последиците от истина и неистина идеи „... няма никаква разлика от практически характер, тогава алтернативите означават от практическа гледна точка едно и също нещо и всякакъв спор би бил безсмислен.“ (Саръилиев, И. 2002: 9: 60).

Полезността и реалната ценност на прагматисткия метод се потвърждава при анализа и опита за решение на откоleshния проблем във философията – спорът между материализъм и идеализъм.

Като тръгва от по-горе посочения научен стремеж, Джеймс осъществява критичен анализ на материализма и идеализма, който е изложен от Саръилиев. Основното, което се забелязва в този анализ е, че се дава предпочитание на идеализма, наричан от Саръилиев

„теизъм” и „спиритуализъм”. Споменатото предпочитание се дължи на констатациите за загуба на смисъла в живота и изчерпване на човешките идеали, ако се приеме, че материализмът има водещо положение. Понеже материализмът „... не доставя никаква трайна гаранция за нашите по-възвишени интереси.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 66).

Ако обаче в човека и неговото съзнание (душа) първенства идеализмът, всичко ще бъде точно обратното. Сигурността за това състояние на битието идва от *Бог*, който „... гарантира един идеален ред, който то (понятието за Бог – м. б.) ни дава основания да вярваме, че ще бъде постоянно запазен.” (Саръилиев, И. 2002 : 9 : 66). Това е примерът, за Саръилиев, посредством който Джеймс изяснява прагматическия метод. Българският учен пише, че благоприятните последици от подобен били безспорни, понеже предоставят възможност за разкриване смисъла на философските схващания, по отношение на човешкото битие. Николай Иванов правилно отбелязва „... разликата, която Джеймс посочва между идеализма (спиритуализма) и материализма: първото ни дава увереност, че над нас има някаква висша сила, която бди, закрила ни и изпитва симпатия към нас, при втория случай ние бихме били напълно самотни в една вселена, чийто край все някога предстои и която не би могла да бъде възпроизведена отново ...” (Иванов, Н. 2007: 2: 109).

На това основание, Джеймс възприема религията и религиозното знание като истинно, защото действа, сработва по основния принцип на прагматизма – „В практическия, всекидневния живот е по-полезно да вярваме, отколкото да не вярваме ...” (Саръилиев, И. 2002: 9: 116). Оттук религиозното чувство и вяра стават истинни. Да си припомним, че по своята същност прагматистското разбиране за истина е полезно вярване, но не като религиозна вяра. То е гносеологично-психично очакване, че нещо ще се случи, т.е. истината е полезна вяра и очакване. Това е основанието Джеймс, който Саръилиев цитира, да заявява, че истинното убеждение, вярване задоволява.

За какво говорят и Уилям Джеймс, и Иван Саръилиев? За „идеален ред”; „Бог”; „морален ред”; „задоволяване на мечти”; „практическо значение” и т.н. (виж с. 66–67 „Прагматизъм”). Отново се кон-

статира утилитаризъм. Неизбежна е негативната реакция на основателя на българската основоначна философска школа, защото всичко това противоречи на научността. Михалчев написва: „Философията е представена като такава, която няма нищо общо с науката и нейните истини. Всичко е сведено до нашия практически живот, именно: кое от двете спорещи учения води до последици, годни да успокоят човека и обезпечат неговите нравствени нужди ... не е мъчно да се докаже, че тая ... процедура е много съмнителна, да не кажем досъщ негодна.” (Михалчев, Д. 1939 : 6 : 489).

От приложеният цитат още веднъж се вижда нежеланието на Михалчев да се съгласи със свеждането – „изкълчването” по неговия израз – на философията до наука за практико-приложната дейност на хората. Той не е срещу нравствеността, а е против нейното смесване с науката. В своята статия от 1906 година „Върху научния характер на историята” Михалчев написва следното доказателство за това: „ ... знанието е за живота, то трябва да ни ориентира в пъстрата действителност, в действителността, в недрата на която живеем, дишаме.” (Михалчев, Д. 1906 : 5 : 1019).

Но, още в ранните си творчески търсения младият Михалчев достига до заключението, че при нравствеността може да има избор, докато в познанието (мисленето), не е възможно никакво субективно предпочитание. Този извод е отбелязан в ранната за неговото научно развитие 1905 година, когато излиза обширната студия „Историята наука ли е?” (виж с. 484).

Това убеждение на Михалчев се потвърждава през 1906 година в писмо до проф. Иван Шишманов, тогавашен министър на народната просвета. Михалчев говори, че е имал спор не с кого да е, а със самия Хайнрих Рикерт и то на негов семинар във Фрайбург. (Стойнев, А., Д. Цацов, 1996: 11: 77). Михалчев спори с Рикерт и заради постановката, че битието се изследва от отделните частни науки. Следователно за философията няма друг изход като самостоятелна наука, освен да се изследва общовалидните ценности, които реално не битийстват, но имат значение.

Подобно е възражението на Михалчев и към Ернст Мах. Мах, по убеждението на Михалчев, смесва предмета на изследване на философията с всеки конкретен, който е присъщ за определена специ-

ална наука. Следствието от подобно смесване е, че „... на философията се отрежда една преходна, случайна, колеблива и неясно определена задача.” (Михалчев, Д. 1946: 7: 132).

Посочената аналогична позиция на Михалчев в неговата критиката и към Рикерт, и към Джеймс, и към Мах ясно очертава възржението му спрямо каквото и да било сливане на научно-теоретическата тенденция и практическата тенденция в нашия живот. Това възржание видимо изразява научната позиция на българския ремкеанец по този въпрос.

Продължавайки разбора на прагматисткото учение за истината, Михалчев разяснява смисловата релативност на понятията „вечен нравствен ред и идеали”. За да онагледя тази релативност, Михалчев посочва контраста между етическите разбираня по отношение на робството на древните елини и техните философи – представители на робовладелската култура на Античността, и тези на юдейската религиозна секта „есеи”, които са изцяло против подобно античовешко поведение и социално-икономическата система, която го поддържа. Вижда се, че нравствеността е въпрос на избор, който е различен за отделните индивиди, общности, общества, дори те да живеят по едно и също историческо време в обща географска област. По тази причина, Михалчев се учудва – как Бог ще бъде гарант за запазването на вечния нравствен ред и етичен идеал? Той заключава, че етическите идеали са продукт на хората, а не на някакво трансцендентно свръхсъщество, което ги предлага в готов вид и ги запазва завинаги. Това е неговото основание да обяви идеите на Джеймс по посочения въпрос за „фантасмагория”, която е нещо „... съвсем несериозно и не заслужава повече приказки.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 491).

Михалчев оспорва твърдението, че не следването на религиозния етичен модел прави човека лош, фаталист и т. н. За него Джеймс отново неуспешно компилира действително с вярване. Смесване, което разкрива „... оня стремеж у прагматистите да свеждат всички човешки знания към някакви постулати или вярвания (beliefs), които чакат прагматическата санкция, за да станат „истина”.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 529). Михалчев е убеден, че Джеймс няма друг път в своята концепция, защото тръгва от фундамента на психологията и религията. Явно българският мислител визира ранните творби на

Джеймс – „Принципи на психологията” (1890) и „Волята да вярваш” (1897).

Логични са заключенията за научната концепция на Джеймс и прагматизма, направени от Михалчев – „... у прагматизма на Джеймса ... науката е турена в руслото на ценностите ... на религиозната вяра. По такъв начин, откъсната от понятието за непосредствено съзнаваните от нас действителни неща, прагматическата теория, като свежда научните спорове до евентуалната полезност на истините, води фактически към една прикрита ликвидация на науката.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 529).

Сериозни обвинения, които не учудват. Известно е, че Михалчев от най-ранна творческа възраст се стреми да докаже необходимостта от гносеологичен монизъм, както и че философията е основна и обективна наука. Това е обяснението за неговото заставане на позициите на Ремке. Моничността на научното познание според Михалчев неминуемо минава през категоричното разграничаване между психология и гносеология. Психологията, убеден е той, няма никакво отношение към теория на познанието. Това една от неговите базови позиции през цялото творчество на създателя на основонаучната философска школа в България.

Михалчев осъществява изследване на следващата стъпка, която правят прагматистите. Стъпили на вече формулирания метод за изясняване на идеите, те осъществяват *анализ на познанието за действителността*, което е предоставено кореспондентната теория за истината и кохерентната теория за истината, които считат за най-влиятелни в науката. Именно при сравнението на прагматисткото учение за истината с посочените две теории, убедени са възхвалителите му, ще се докажат предимствата на защитаваната от тях доктрина. Следвайки изложеното в произведенията преди всичко на Джеймс и Фердинанд Шилер, Саръилиев прави следното заключение: „Общ недостатък на тези теории е, че те не доставят единен практически критерий, посредством който да може да се различи това, което е истинно, от това което е неистинно.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 84). Според българския апологет на прагматистката концепция, известните от историята на философията и подложени на анализ от прагматизма, теории за истината доставят понятие за нея, но то се оказва само част от нея.

Причината за невъзможността да се достигне до цялата истина, според Саръилиев се крие в многообразната сложна действителност. Идеята му е да бъде създадена една теория, която да е синтез на наличните до този момент парадигми за разрешаване проблема за истината. Саръилиев не подкрепя своята идея с никакъв конкретен отговор или пример как би могла да се осъществи тя.

Михалчев констатира противоречие в изказванията на Саръилиев. Тази негова позиция, Михалчев нарича „еклектическа синтеза” (Михалчев, Д. 1939: 6: 506) и излага своите доводи срещу нея, които са няколко.

На първо място българският ремкеанец критикува Саръилиев за примирителното му отношение към посочените теории за истината. През цялата своя некратка творческа дейност, Михалчев винаги се противопоставя на теорията на образите, която убеждава в невъзможността съзнанието да притежава самата действителност и едновременно с това утвърждава, че в него има единствено субективни съдържания. Последните, според тази теория, са породени от самата независима действителност, с която съзнанието борави. Известно е, че Михалчев е най-убедения защитник на тезата за иманентното познание на действителността. Следователно той не може да се съгласи с желанието на Саръилиев за свързването на посочените три разбираня – „Невъзможно е една противоречива теория ... да помогне за разясняването на какви да е факти, а още по-малко би могла да влезе като съставка на някаква смислена „синтеза”, годна да обедини досегашните теории за истината.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 508).

Вторият пункт от критиката на Михалчев е насочен към тезата на Саръилиев за прекомерното многообразие и сложност на действителността. Тази теза се явява доводът на Саръилиев за осъществяване преплитането и свързването на прагматисткото учение за истината с кореспондентната теория за истината и кохерентната теория за истината. За Михалчев сложността и многообразието в битието не е аргумент за подобно свързване в единен континуум от вътрешно противоречиви теории.

Третото съображение на Михалчев срещу подобна компилация, се явява погрешната убеденост на Саръилиев в наличието на разнообразни видове истинни идеи, т.е. истини, които от гледна точка

на прагматисткия критерий се нуждаят от различни типове обяснения. За различните видове истини Саръилиев говори на не една от страниците на своята книга. Той пише за „полезни“; „вредни“; „безполезни“ истини, както и че „... у Джеймс, у Шилер и у Дюи употребяваните термини са често ... с доста неустановено значение. Мисълта на авторите ... се люшка, ... мени.“ (Саръилиев, И. 2002: 9: 206–207). Това му дава основание да заключи „... истинните идеи не са само от един вид ...“ (Саръилиев, И. 2002: 9: 242). Всичко това говори за ограниченост на предлаганата от него „нова и оригинална теория за истината“, защото се акцентира върху видовото, а не родовото, макар постигането на последното да е главна цел на тази теория.

Михалчев с право укорява Саръилиев за това, че в стремежа си да постигне тази цел, тръгва по погрешен път, опитвайки се да обвърже прагматисткото учение за истината с кореспондентната теория и кохерентната теория. Този опит за изход от логическите затруднения реално не предлага правилно решение на създалата се ситуация.

Доказателства Михалчев открива в изложените от Саръилиев идеи на Джеймс, твърдящ, че създател на заобикалящото ни съществуващо е самото наше съзнание, стремящо се в най-пълна степен да отговори и задоволи нашите цели и потребности.

Всичко започва от утвърждаването на Джеймс, че истинните идеи са част от самото битие. Те – битие и идеи, са в корелация. Не може да се разбере битието без истинните идеи и обратното. Това е, вече споменатото по-горе полагане (постулиране – м.б.) от прагматика на едновременното съществуване на действителност и ум с идеи, които са в тази действителност. По тази причина в статията си „Прагматистката теория за истината и тези, които я разбират погрешно“, публикувана през 1908 г. в списанието „Philosophical Review“, Джеймс говори, че първичната цел на прагматизма е действителността, а не ползата. Но сама по себе си действителност, като нещо цяло, не съществува. Тя се разкрива чрез партикулариите си в практико-приложната дейност на хората. Индивидът с чувствата си показва съществуващото, защото след като има някой, който усеща задоволство следва, че е налично нещо, което го предизвиква. Така, предложената от прагматизма парадигма става: *индивид – идея (мислене) – битие*.

Според Джеймс в идеите се изразява „... съвместимостта между налична идея и остатъка от мисловния ни инвентар, вкл. целия порядък на нашите усещания, и този на нашите интуиции за сходство и различие, и нашия цял склад от досега постигнати истини.” (Джеймс, У. 2007: 1: 100). Подразбира се, че тук ще открием и съзнанията на другите хора, историческите факти и знание, различни отношения в действителността като всички те са независимо съществуващи неща. И след като ги намираме в действителността, защо да не вярваме в тях?! А вярата се обосновава в „съвместимостта” между идеята като наличност и нашия опит, който събира в себе си емпиричното, интуитивното и аперцептивното. „Вярванията, които те съпътстват, полагат предполагаемата реалност, „съответстват” и се „съгласуват” с нея, и ѝ „прилягат” по съвсем определени и подлежащи на описание начини, чрез последващите поредици на мисълта и действията, които формират тяхната верификация ...” (Джеймс, У. 2007: 1: 100). Верификацията, според Джеймс, всъщност представлява вътрешноприсъщото отношение на действителността към някакво вярване – връзка, която ни посочва истината посредством удовлетворението. Така, Джеймс утвърждава, че истината се постига изцяло въз основа на обективно-логическата способност на мисленето да се познава действителността. Това е тезата на Джеймс.

Следователно „Действителността, която ни се представя при всекидневния контакт – предава Саръилиев думите на Джеймс – е в значителна степен наше дело. Ние сме я създали ... сме я направили такава, а не друга, защото именно този вид действителност е най-добре в състояние да служи на нашите цели.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 53), но не в смисъл, че ние я конструираме, а че тя се разкрива чрез нашите познавателни способности.

Подобно отношение към действителността се открива, по думите на Саръилиев, и в „компромисното обяснение” на Шилер, който пише: „Светът се представя ... на всеки ... от нас като един хаос. Първата наша работа е да го анализираме, да го раздробим на парчета, които мисълта може да обхване. Ние определяме предметите, които представляват интерес за нас ...” (Саръилиев, И. 2002: 9: 149), както и „... наше дело е също, в голяма степен и светът, т. е. първоначално дадена аморфна материя, както е оформена от нас.” (Саръилиев, И.

2002: 9: 179). Вижда се, че макар да се прави опит от страна на прагматизма да постави познанието ни за действителността на фундамента на обективно-логическата способност на мисленето, тя за нас се оказва градеж единствено на собственото ни съзнание, продиктуван просто от „необходимостта да живеем” (Сарълиев, И. 2002: 9: 150). Причината е в схемата на прагматизма „индивид – идея (мислене) – битие”, която е предложена като решение на познанието за действителността. Но, вместо да се тръгва от действителността, се изхожда от субекта, който „полага” и нея, и съзнанието.

Противоречието между утвърждаваната от прагматизма обективно-логическата способност на мисленето и нейната практическа употреба, се разкрива в думите на Сарълиев, според които прагматистите твърдят, че „... е безсмислено да се говори за отношението между идеята и действителността, както тя е себе си, тъй като ние не познаваме това отношение. Какъв смисъл има да се поставя истинността в едно недостъпно за нас отношение!” (Сарълиев, И. 2002: 9: 99).

Очертава се, че прагматистите на практика отстраняват въпроса за съответствието на нашите представи с действителността. Обектите не са нищо повече от сбор от последствия. Действителността се разбира като сетивни впечатления, преживявания и реакции. И макар действителността да е независима от мисленето на отделния индивид, тя изобщо не е самостоятелна от мисленето въобще. За Джеймс, действителността даже е онова, което сме създали, и следователно вярваме. От подобно постулиране се достига до заблуда по отношение оценката истинността или неистинността за действителността, което според Михалчев е сериозна грешка на прагматизма.

Когато обръща внимание на тази заблуда, Михалчев излага основонаучното разбиране за съждението. За ремкеанците не мисленето; не логиката може да греши, защото единствено констатира, а не създава отношение. Погрешна може да е само речта, т. е. изказването – „... когато говорим, че истината изразява действителността, ние имаме предвид не някакви „идеи” в нас, а винаги и навсякъде нашите изречения, ... твърдения. Те са, които могат да бъдат ... „верни” или „неверни”. Верни са, когато изразяват самата съзнавана от

нас действителност, а неверни са, когато не изразяват действителността.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 517). Така Михалчев, имплицитно разкрива основонаучния закон за противоречието и в противовес на прагматистките уверения доказва, че не може да има неистинни идеи.

Посочихме защо и как прагматизмът претендира, че е новото оригинално учение за истината, и как като такова разглежда действителността и познанието. На тази основа ще разгледаме неговите базови тези, които произтичат и са свързани с разбирането за истината и истинните идеи.

Проблемът за истината е централен за това философско направление, което има за фундамент връзката Истина/Удовлетворение, т.е. полезността – „... истината, разгледана конкретно, е атрибут на нашите вявания ... които следват удовлетворенията ...” (Джеймс, У. 2007: 1: 102).

Михалчев насочва критическия си разбор към *основната теза на прагматизма*:

Истината е полезна.

Анализът му започва от термините, използвани от прагматизма. Българският ремкеанец недоволства срещу този термин, понеже знае, че под „идея” може да се визира обемист арсенал от понятия – усети, възприятия, представи, мисли, съждения. Освен това неяснотите в прагматистката концепция започват още с въвеждането на термина „истинна идея”.

В това учение предимно се говори за идеи, които стават истина или неистина. От по-горния постулат на Джеймс, вече знаем, че истината е конкретна, следователно релевантна. Американският учен продължава с изложение на своето разбиране за идеите, като утвърждава, че тяхната истинност не е само практическа, но и теоретична. Това уточнение, той прави заради множеството упреци към прагматизма, че е насочен единствено към практико-приложната сфера от човешкия живот.

Джеймс достига до тези свои постановки след размишления свързани с неразрешени научни проблеми и апорични състояния, както в живота, така и във философията и науката. Именно при подобни обстоятелства, когато нямат доказателства по даден въпрос, според Джеймс, хората могат да направят избор по отношение възможността

да се възприеме парадигма, отговаряща в най-висока степен на човешката нужда, желание и щастие. Всичко това, за Джеймс, хората са правила, правят и ще правят през годините, като са се движили и подчинявали на своите страсти. Хората „... усвояват онези вярвания, които им доставят чувствени задоволявания ... те приемат за истинни онези вярвания, които са емоционално задоволителни.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 85).

Как става това? Убеждението на Джеймс е, че предметите от действителността реално съществуват и имат значение за хората, а връзката с тях са нашите идеи, които степенуваме според стойността на отделните обекти за нас. Затова „... обектите, с които те (идеите – м. б.) ни свързват, са толкова важни, че идеите, които служат като замени на обектите, също стават важни.” (Джеймс, У. 2007: 1: 105). Тяхна фундаментална специфика е, че трябва да са истинни преди да се разкрие тяхната полезност. Оттук – идеите, като заместители на реални неща, както и техните последици могат да бъдат не само практически, а и теоретични. Защото, когато се прави едно изказване за нещо, например: „Когато някой казва ... че някакво начинание е практически пропаднало, той ... има предвид точно обратното на практическото в буквалния смисъл. Човек има предвид, че макар и неистинно в строгия смисъл, това, което той казва, е истинно на теория, истинно във възможност, със сигурност истинно.” (Джеймс, У. 2007: 1: 105–106). Това е доводът на Джеймс, че конкретните следствия от идеите биха могли да са теоретични.

За него, „... идеите (истинните – м. б.) са практически полезни в тесния смисъл, неистинните идеи – понякога, но най-често са такива идеите (истинни – м. б.), които можем да верифицираме чрез сбора от всичките им последици ...” (Джеймс, У. 2007: 1: 105). Как може без верификация да приемем, че една теоретически изразена идея е истина, Джеймс не посочва. Затова пише, че „... думата „практически” по навик е така широко употребявана, че трябва да се очаква повече снизхождение към нас.” (Джеймс, У. 2007: 1: 105).

В крайна сметка, според Джеймс, пише Саръилиев „Истинната идея ... ни доставя най-голямото възможно задоволство ... чиито последици задоволяват нуждите на този, който я притежава. Истинната идея ... има полезни последици за нас. Истинно и задоволително

значат едно и също нещо.” (Саръилиев, И. 2002 : 9 : 90), което означава, че истината се установява и узнава чрез последиците, които я следват в човешката приложно-практическа дейност. И след като следствията от дадена идея задоволяват нашите интереси и потребности, значи тя е истина, и обратното, акцентът отново е към практическото.

Констатира се противоречие – въпреки утвърждаваната от Джеймс фундаментална специфика на идеите, че са истинни преди да се разкрие тяхната полезност, се оказва, че сами по себе си те не притежават качествена характеристика „истинност”, а стават истинни или неистинни едва в съотнасянето им към следствията от тях. „Идеята не се ражда истина, тя става истина, бива направена истина.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 87), а истината се констатира посредством определен частен случай, защото е отнесена към дадено конкретно събитие. По тази причина Джеймс я нарича „процес на проверка”, т.е. истината се достига чрез верификация.

Следващият от прагматиците Саръилиев казва, че има истинни идеи, които едновременно са и полезни, и вредни, и безполезни. Изказвайки съгласие с тях, Саръилиев заявява, че всичко зависи от обстоятелствата – има истинни идеи, които още от създаването си са полезни. Това важи за вредните и за безполезните.

Според Михалчев е логично да се стигне до подобно заключение, защото критерият за истина е способността да постигнеш нещо, т.е. полезността, следваща т.нар. прагматически императив (съотношението между средства и цел). За да го изложи най-добре, Саръилиев цитира Пърс, като акцентът е върху най-характерната за прагматизма корелация между идващото от разума познание и житейската телеологичност, изразена в полезността. Нека напомним, че при избора на наименование за учението си, Пърс е повлиян точно от посочената корелация, макар името да е взаимствано от разбирането на И. Кант за наличност на връзка между средства и цел (срв. Кант, И. 1993: 3: 50–51), в смисъл – умение да се постигне цел. Установява се, че още в своя зародиш прагматизмът крие в своите недра една телеологичност. А за Михалчев, телеологическата философия и гносеология винаги достигат до логически затруднения и противоречия, което пък води до субективизъм в наука и релативизъм в познанието. Следователно полезността не може да бъде критерий.

Анализирайки основната теза на прагматизма, Саръилиев достига до същите заключения и сам признава нейната несъстоятелност – „... не може да бъде вярно твърдението на прагматизма, че всички истини са полезни.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 207).

Теза, която следва от базовото положение на прагматизма гласи: *всички истинни идеи могат да се проверяват и при проверката тяхната истинност се доказва.*

Самият Саръилиев стига до признаието, че това за абсолютно всички истини е невъзможно. Има истини, които при създадите се обстоятелства или поради това, че принадлежат на миналото или бъдещето, не биха могли да бъдат проверени. Подобни ситуации могат да се открият във всички области на човешкото битие. „Има немалко случаи – пише Саръилиев – при които са налице по две хипотези, от които нито едната, нито другата не може да бъде проверена.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 213). Следователно, заключава той, по-горната теза не е вярна.

Третата теза на прагматизма, която е ефект от постулата „истината е полезна” има следната формулировка: *истинските идеи работят задоволително, както и че работещото задоволително е истинно.*

Тезата не е експлицирана пряко, но за Саръилиев тя се разбира имплицитно в творбите на прагматистките автори. От постулата „Истината е полезна”, пряко не следва че коя да е полезна идея е истина. Саръилиев предава думите на Шилер: „...прагматическата теория за истината приема, че всички истинни идеи са полезни, но не твърди, че всички полезни идеи са истинни. Второто съждение е получено от първото чрез просто обръщане, а такова обръщане е незаконно. Прагматизмът знае, че съждения А не могат да се обърнат simpliciter; той не прави тази грешка и това, което той твърди, е, че само някои полезни идеи са истинни, а не всички полезни идеи.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 217).

Саръилиев обобщава в своето заключение: „... всички идеи, които са полезни или които работят задоволително, са истинни.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 214). На очи се набива съюзът „или”, което говори за внасяне на релативност даже в определението.

Подобно изказване не учудва, защото дори най-авторитетният прагматистки философ Джеймс заявява – „... една истина е реле-

вантна на моментното затруднение на ума ...” (Джеймс, У. 2007: 1: 105). Това е първично изискване по отношение истинността на идеята, убеден е той.

Следващата теза на прагматизма е пряк резултат на предходните схващания: *истината е човешки продукт, затова тя е променлива и става истина едва след верификация.*

Според прагматизма, едно от базовите качества на истината е, че тя е човешки продукт и затова е променлива. По този въпрос, Саръилиев цитира труда „Прагматизъм” на Джеймс и заявява: „... много характерно за тази теория, е, че истината е по своето естество променлива: “truth is mutable.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 219), понеже веднъж идеята може да е истина, друг път – неистина.

Оттук Саръилиев заключава, както беше и при Джеймс, че полезността и истинността са качествени характеристики, които могат, при определени обстоятелства, да са или пък да не са присъщи на една и съща конкретна идея. Констатира се пълна противоречивост.

По тази причина, Саръилиев доуточнява, че става дума предимно за научната истина, и то когато разумът успее да проникне в обекта на изследване. Всичко друго умът приема на доверие и „... е принуден да се задоволи с вярвания, които той нарича истини, но които, всъщност са истини само de facto, не и de jure ...” (Саръилиев, И. 2002: 9: 224). Уточнението е опит за преодоляване антиномичността на прагматическите мислене и заключения.

Истински проблеми за прагматистката концепция идват от теза за действителността като „наше дело” (срв. Саръилиев, И. 2002: 9: 53), макар по нея да са направени уговорки, че има корелация между битие и идеи. Подобен изказ се открива в постановките на Шилер (срв. Саръилиев, И. 2002: 9: 149), където за света се говори като за „хаос”, а предметите от действителността са определени от нас самите. „Ние – Саръилиев цитира Шилер – внасяме различия, които са жизненоважни и удобни за нас. Но този наш анализ е едно подправяне на действителността, което правим, защото не бихме могли да живеем без него.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 149).

Михалчев никак не възприема приведените постулати, и най-вече подобно разделение на действителността, защото онази част,

която не е идентична със познаваният от нас свят, трябва да бъде изцяло отхвърлена като непознаваема. Това имплицитно води до утвърждаване като реална само субективната действителност. Следствието, от това утвърждаване е: в истината се внася нейната зависимост от субективните възгледи, емоции, познавателни способности и т. н., на отделния индивид. А това е недопустимо за учен от ранга на Михалчев – философ, непрестанно търсещ гносеологически монизъм. Той никога не би се съгласил с постановката, че светът „... се нуждае ... от оформящото действие на ума.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 179), т.е. с теза, утвърждаваща зависимостта на света; действителността от някакво съзнание.

Акцентирайки на посочените тези, Михалчев аргументирано опровергава думите на Саръилиев – „Джеймс е реалист в епистемологията.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 88). При Михалчев, действителността може „... да я съзнавам непосредствено ...” (Михалчев, Д. 1939: 6: 514), макар и независима от мен, докато при прагматистите, дори и да твърдят, че има външна на нас действителност, е спорно има ли изобщо нещо действително извън съзнанието, както е видно от приведените абзаци от произведенията на Джеймс и Шилер.

Очертават се две основни прагматистки постановки:

– Понеже действителността е „наше дело” следва, че обектите за изследване от опита, за които говори Джеймс, не са нищо друго освен продукт на съзнанието;

и,

– Дори да има някакви обекти извън това съзнание, те не биха могли да бъдат познати, защото са трансцендентни (несъзнаваеми), следователно непознаваеми.

Изложените от Саръилиев теоретични положения на Джеймс, предоставят основателна причина на борещият се за гносеологически монизъм Михалчев да обвинява прагматистката концепция в недопустим „грех”, т. е. в отделяне на истината, на истинното знание от действителността. Михалчев пише: „... пътят, който Джеймс смята за единствен, не само не е единствен, но е съграден върху една очевидна неистина.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 518).

Фактът на отделянето на истината от действителността след себе си води прагматистки настроените мислителни до други негатив-

ни заключения. Такова е прокламирането на *относителността на истината*. Саръилиев привежда размишленията на Джеймс – „... според Джеймс най-добре е да ... изоставим схващането за истината с главно И, за една абсолютна, вечна, крайна истина, да се задоволим с една относителна, променлива истина ...” (Саръилиев, И. 2002: 9: 107). Подобно изложение прави и Шилер – „Никоя научна истина не е окончателна, вечна. Всички научни истини са временни.” (Саръилиев, И. 2002 : 9 : 169).

За Михалчев, постулатът – в зависимост доколко ни е изгодно едно съждение е веднъж истина, а друг път – не, и фактът, че истината винаги е истина само за даден индивид, са две отделни положения. Последното той възприема за „... безспорно вярно. Но от него по никакъв начин не следва, че човешката истина трябва да е винаги относителна и променлива.” (Михалчев, Д. 1939 : 6 : 519).

Основанието за подобно твърдение Михалчев намира в убеждението, че истината по всяко време се отнася и разкрива някаква свърхиндивидуална обективност. За пример той посочва огромния брой научни истини, които хората ежедневно ползват в живота: исторически факти, математически уравнения и изчисления, физични и химични закони, и прочие. Независимо че някои от тях са научно надградени, други си остават непроменени и постулатът за относителността на истината не важи за тях.

Михалчев смята, че грешката при прагматизма идва от трудността доказателствено да се констатира каузалните връзки в действителността. Но може да се направи и друго заключение – постулатът за относителността на истината е опит да се потвърди тезата за полезността на истината. Ако това е така, се констатира определена доза механицизъм. За прагматизма, идеята се формираше от значимостта за хората на едно събитие или един процес, случили се в реалния живот, където те си остават факти. А това обезсмисля тезата за релативността на истината, проповядвана от прагматистки настроените учени – „... както действителното не може като такова да умре – пише Михалчев – така и твърденията за него не могат да „умрат”, стига да интересуват хората на едно или друго време.” (Михалчев, Д. 1939 : 6 : 522). За него истината прави действителните неща полезни, а не обратното. Самата вярност на нашите съждения,

понеже изразяват истинно действителността, е причината те да имат житейска практическа приложимост.

Изхождайки от своите основонаучни разбираня, Михалчев заявява, че постулатите на прагматизма биха могли съвсем вярно да посочват истината, свързана с обществото и неговите стратификационни сфери: икономическата; политическата; правната, базирана на общото право на прецедента; религиозната; на нравствеността и изкуството.

Но знаем, че във времето моралните, икономическите и естетическите парадигми се менят. Според ремкеанеца Михалчев за всяка от тях могат да се дават оценъчни съждения и изрази. По тази причина той отправя прагматистката концепция в сферата на етиката – „... това не е въпрос на гносеологията, а засяга една етическа проблема.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 525). Подобно заключение не е никак учудващо, като се знае неговото разделение на човешкия мироглед.

Да говориш обаче за истината и ценността, като за сходни неща, за Михалчев е недопустимо – това е „грубо смешение” (Михалчев, Д. 1939: 6: 523). То води до противоречиви и грешни изводи, а най-основният е постулатът за относителността на истината, както са релативни всички ценности направени такива от хората. Това важи и за истината, понеже и тя е човешко дело (срв. Саръилиев, И. 2002: 9: 53; също с. 179). Достатъчно известна е позицията на Михалчев, че дори и да няма хора на Земята, действителността ще я има под някаква форма – така е било, е и ще бъде. Но, ако липсват хора ще има ли „хубаво”? „добро”? „лошо” и прочие? Науката и философията отдавна са отговорили на този въпрос. Разбираемо е заключението на Михалчев „... ние нямаме научно основание да поставим истината на същата плоскост, на която стоят от край време хубаво; доброто, скъпото ...” (Михалчев, Д. 1939: 6: 524), защото едното се постига по необходимост, докато другото – по собствено усмотрение и желание.

Михалчев коментира и *прагматическия критерий за истина*. Според него Джеймс проумява незадоволителното, от научна гледна точка, разяснение на отношението между идеи и действителност. По тази причина американският мислител говори, че истинността може да се открие само в практическия опит, т.е. единствено там

можем да се посочи „критерия и определението за истината” (Саръилиев, И. 2002: 9: 99). Критерият за истината е свързан както с нейната дефиниция, така и с верификацията ѝ, и се основава на следствията от дадена идея. Именно нейните следствия доказват или отхвърлят истинност.

Михалчев донякъде е съгласен с подобна концепция, защото за легитимиране на истината се използва действието – по неговата терминология „въздействието” (срв. Михалчев, Д. 1939: 6: 516). „Въздействието” е базов критерий за действителност в основонаучната философия, който едновременно е свързан както с точното определяне на каузалното отношение, така и с посочване на корелацията Съзнание/Вещ. Посочената концептуална позиция е фундаментът, върху който Михалчев формулира своето заключение за прагматистката теза верификация на следствията – „Само че дотука ние не виждаме още нищо специфично прагматическо.” (Михалчев, Д. 1939: 6: 512). Макар помпозно да говори за Ремкиевото гениално учение, Михалчев е прав да заяви, че част от теоретичните постановки на прагматизма резонират с учения, които изобщо не са прагматистки настроени.

Саръилиев ясно експлицира дефиницията на този критерий – *характера на последиците от идеята*. Прагматическият критерий за истина е пряко свързан с релативно звучащата теза, че полезните (работещите задоволително) идеи, са истинни (срв. Саръилиев, И. 2002: 9: 214): „Ако последиците са добри, идеята е истинна; в противен случай тя е неистинна. Критерият на истината се намира в характера на последиците от идеята. Всяка идея, която има добри последици, която работи задоволително, или ... която е полезна, е една истинна идея.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 215). Именно на основата на тази формула, прагматизмът претендира, че превъзхожда всяка друга философска концепция.

Но дори Саръилиев, който минава за апологет на прагматизма, след анализ на предложеното определение, достига до извода, че „... полезност и истинност не са неразделни спътници. А щом е така, претенцията на прагматическата теория да е открила един сигурен критерий за истината, е неоснователна.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 216). Следствието от тази констатация, засяга и дефинициите за истината,

предложени от прагматизма – те не удовлетворяват. Оказва се, че прагматисткият критерий за истина не работи.

„Шилер – пише Саръилиев – прави големи усилия, за да разпръсне някои ... погрешни тълкувания на прагматическата теория за истината ...” (Саръилиев, И. 2002: 9: 176). Затова Шилер започва да говори за релативизъм на истините. Идеята му е да преодолее логическите противоречия в учението за истината на прагматизма. Този релативизъм се обяснява посредством влиянието на човешкия фактор в познавателния процес (срв. Саръилиев, И. 2002: 9: 179). По този начин в научното знание в истината, освен релативизъм, се вкарва и значителна доза субективизъм. Оттук заобикалящото ни и познанието ни за него, макар и поставени на емпирична основа, са непълни. Големи зони от действителността остават непознаваеми, и за тях можем да изказваме единствено предположения.

Саръилиев е принуден да признае: „... прагматическият критерий за истината се оказва, че не притежава онази всеобщност, която е необходима за един критерий в строг смисъл на думата.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 218). Но, в съгласие със своята позиция, че понеже липсва една общовалидна теория за истината, Саръилиев обяснява, че няма и един единствен критерий за нея. Следствието от подобно заключение е, че прагматисткият критерий за истината, макар и не тотално сигурен „... е един важен и много ценен критерий.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 239). Нещо повече, Саръилиев достига дотам да обяви, че търсенето на всеобщ критерий за истинност е безсмислено – „Един критерий може да бъде полезен и ценен, без да бъде абсолютен.” (Саръилиев, И. 2002: 9: 241). Но така се преминава от сферата на науката в областта на етиката.

Немислимо е аналитичният ум на Михалчев да не установи посочените противоречия. Той се улавя именно за изисквания от прагматизма „практически критерий”, като критерий за истинност. Българският ремкеанец привежда различни примери от отделните сфери на човешката действителност, в които се установява липсата на влияние от посочения критерий. Този факт дава основание на Михалчев да заяви: „... установяването на истината няма нужда от никакъв „практически критерий”... посредством който може да се различава това, което е истинно, от онова, което е неистинно (Михалчев, Д.

1939: 6: 502-503). Разбираема и логична е позицията му. За ремкеанеца Михалчев, подобен критерий не е чисто философски критерий, т.е. чисто научен. Проблемът за истината в основонаучната философия е единствено свързан с установяването и посочването на обективно достоверното като при него не се търси пряка практическа приложимост. Истината си е истина, независимо дали можем, или не можем да я ползваме някъде и някога в нашата практика.

По тази причина, Михалчев говори, че за установяване на истината е необходим не практически, а теоретичен критерий. Това напълно резонира с разбирането му за двете насоки във философията; в науката – теоретична тенденция и приложно-практическа тенденция. Първата тенденция отговаря на „... проблема за света и неговото познаване.” (Михалчев, Д. 1946: 7: 17), т.е. на търсенето на първопричините; първооснованията на съществуващото като такова. Втората тенденция кореспондира с търсенето на смисъла и ценността в живота, но тя „... няма нищо общо с науката и лежи вън от нейните предели.” (Михалчев, Д. 1946 : 7 : 20). При теоретичната тенденция, за разлика от етическата тенденция, интересът към истината за биетието е заради самото знание, а не с някаква цел и полза.

Още веднъж е видно откъде идва несъгласието на Михалчев с позицията на прагматистката философия изобщо, както и с позицията на Саръилиев в частност. За Михалчев, грешката на прагматизма се корени в неразличаването на тези две тенденции. Това предоставя на Михалчев научен довод открито да оспорва неговата възможност като научна теория да достигне до истината за съществуващото и неоспоримото знание за него.

Тезата, че *истината е човешки продукт, затова тя е променлива и става истина едва след верификация*, води след себе си още логически затруднения. Верификацията може да се извърши едва след като едно събитие или процес е завършил. Едва тогава може да се прецени неговата полезност, следователно истинност.

Но какво може да се каже за истинността на събитията или процесите от миналото? Какво става с многото налични действителни факти за неща, които не са доказани по изискването за наличието на някаква полезност, и въпреки това са верни? Саръилиев пише: „... към тях прагматическото обяснение е неприложимо.” (Саръилиев,

И. 2002: 9: 227), и всъщност посочва солидна едностранчивост на прагматисткото учение за истината.

Ограничеността на учението за истината на прагматизма личи и при оценките му за вече достигнати научни истини. Джон Дюи, може би за да я избегне, отхвърля наличието на ретроспективно знание и изобщо на ретроспективни истини. За него миналото като нещо станало вече, не може да е обект на изследване. Защото познанието е поток, истината е процедура по верификация, т.е. мероприятие в реално време, а миналото не е такова. Следователно няма как да се достигне до истината за него. Така Дюи отхвърля ретроспективните истини.

Коментирайки тези изказвания на Дюи, правилно Саръилиев ги нарича „парадоксално схващане” (Саръилиев, И. 2002: 9: 229), но веднага след това излага свои мисли, с които всъщност защитава позицията на американския учен. Саръилиев говори аперцептивно за минало и настояще. Неговата идея е, че за да има познание за миналото е необходимо да го откриваме – „да живее” по неговите думи – в настоящето, както и в бъдещето. Доказателството за това е то да е оставило следи, т.е. то да може да стане обект на изследване, защото наличието на нещо в съзнанието „... не е познание, нито съждение” (Саръилиев, И. 2002: 9: 231). За изразяване на подобно положение Дюи използва специален термин, който Саръилиев цитира – „миналото-събитие-като-продължаващо-се-в-настоящето-и-бъдещето” (Саръилиев, И. 2002: 9: 233).

Саръилиев с основание заявява, че постановката на Дюи не удовлетворява, защото макар той да е по-детайлно стриктен от Джеймс, конструира своята теория така, че нашето познание за всичко налично в действителността си остава непълно. Следвайки прагматистката логика се оказва възможно извън обема на човешкото знание да останат цели исторически епохи. Неминуем е изводът, че прагматисткото учение за истината не би могло да се възприема за научно приложимо. Констатацията влиза в остро противоречие с основната цел на прагматисткото желание за всеобщност на тяхната теория за истината.

Осъзнавайки невъзможността да се отхвърли ретроспективното знание, Саръилиев предлага свое решение. Той заявява, че

научното уреждане на този въпрос се открива в термина „миналото-събитие-като-продължаващо-се-в-настоящото-и-бъдещето”, изразяващ идентичността на настоящата представа, с принадлежащата на миналото, т. е. друг времеви момент. Саръилиев заявява, че след като в съзнанието има качествена еднаквост между съдържанието на отминалото събитие и спомена за него, следва че „... аз се чувствам непреодолимо тласкан да вярвам и вярвам ... че настоящото съдържание съответства на миналото ...”(Саръилиев, И. 2002: 9: 325). Това, за Саръилиев, е основание да се обобщи – ретроспективното познание позволява да имаме знание за миналото, като изследваме настоящи представи, защото носят най-фундаменталните характеристики на предметите такива, каквито са били преди. Подобно изказване е изцяло в синхрон с постановките на Пърс за общността и непрекъснатостта на усещанията-връзки (навиците), както и синехизъма на Джеймс.

В заключение може да се обобщи:

– Първо, според Михалчев, претенцията на прагматизма, че предлага оригинално учение за истината с нова парадигма за нейното постигане, е неоснователна. Прагматисткият *метод за изясняване на идеите* цели да премахне безпокойството и съмнението от мисленето и така да се достигне до състояние на устойчива вяра, която ще даде модел на навика да се действа по определен начин в конкретни условия. По такъв начин, мисленето и познанието се възприемат единствено като способ за житейско и психологическо задоволяване.

Михалчев, от една страна, не би могъл да се съгласи и критикува подобна „утилитарна функция на съзнанието”, а от друга – посочва незаконосъобразността на каквото и да било сливане на научно-теоретическата тенденция и практическата тенденция в нашия живот.

– Второ, прагматисткият *анализ на познанието за действителността* е противоречив. Понеже, за прагматизма, действителността сама по себе си не съществува, а е „наше дело”, защото индивидът с чувствата си я показва. Логиката е, че след като има някой, който усеща задоволство, значи има нещо, което го предизвиква. Така предложената от прагматизма парадигма става: *индивид – идея (мислене) – битие*.

Михалчев се противопоставя на всякакви субективни съдържания, които в случая водят до наличието на различни видове истинни идеи, т.е. истини. Известно е, че той е най-убеденият български защитник на тезата за иманентното познание на действителността.

– Трето, Михалчев не е съгласен с *основната теза на прагматизма: истината е полезна*, защото така се оказва, че всичко зависи от обстоятелствата. Оттук, истината е конкретна, следователно релевантна, т.е. има истинни идеи, които едновременно са и полезни, и вредни, и безполезни. Според българския ремкеанец е логично да се стигне до заключението, че *истината е относителността*, защото критерият за истина е полезността, т.е. нещо не научно-теоретично;

– Четвърто, Михалчев не е съгласен и с теза, че *истинските идеи работят задоволително, както и че работещото задоволително е истинно*. Стана ясно, че за българския ремкеанец *прагматическият критерий за истина*, формиращ се върху *характера на последиците от идеята*, не може да бъде действително истинен признак, въз основа на който научно се определя и класифицира. Михалчев говори, че за установяване на истината е необходим теоретичен критерий, а не практически такъв.

– Пето, Михалчев остро критикува прекия резултат от предходните тези: *истината е човешки продукт*, затова тя е променлива и става истина едва след верификация. Това, убеден е той, води до логически затруднения, понеже верификацията може да се направи само след като дадено събитие или определен процес са приключили. Тук *прагматическият критерий за истина*, основан върху *характера на последиците от идеята*, не върши никаква работа.

Всичко това дава основание на Михалчев да заявя, че постулатите на прагматизма биха могли съвсем вярно да посочват истината, свързана с обществото и неговите сфери: икономическата; политическата; правната; религиозната; както и в областта на морала и изкуството, но не може да указват научната истина.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Джеймс, У.** Прагматистката теория за истината и тези, които я разбират погрешно. – Философски алтернативи, 2007, № 5.
2. **Иванов, Н.** Уилям Джеймс – разбран, неразбран или непоследователен? – Философски алтернативи, 2007, № 5.
3. **Кант, И.** Критика на практическия разум. С., Изд. БАН, 1993.
4. **Михалчев, Д.** Историята наука ли е? – Мисъл, 1905, № 7, 8, 9, 10.
5. **Михалчев, Д.** Върху научния характер на историята. – Ново общество, 1906, № 11, 12.
6. **Михалчев, Д.** Прагматизмът като ново учение за истината. – Философски преглед, 1939, № 5.
7. **Михалчев, Д.** Философията като наука. С., Университетска печатница, 1946.
8. **Петров, В.** Онтологико-космологичните възгледи на Чарлз Пърс и схващането му за непрекъснатостта. – Философски алтернативи, 2004, № 6.
9. **Саръилиев, И.** Прагматизъм. С., Изд. Нов български университет, 2002.
10. **Стаматов, А.** „Прагматизмът” и българската философска култура. В: Прагматизъм. С., Изд. Нов български университет, 2002.
11. **Стойнев, А., Цацов, Д.** Из кореспонденцията на академик Димитър Михалчев. С., Академично издателство „Проф. М. Дринов”, 1996.
12. **Торбов, Ц.** Ползата като критерий на истината. Критика на прагматизма. – Философски преглед, 1929, № 5.
13. **Mladenov, I.** Ivan Sarailiev – a bulgarian contribution to the origin of pragmatism in Europe. В: Прагматизъм. С., Изд. Нов български университет, 2002.